

JSOU DĚTI Z ÚSTAVU JINÉ?

NÁZORY A ZKUŠENOSTI OSOB PEČUJÍCÍCH O DĚTI DLOUHODOBĚ UMÍSTĚNÉ V ÚSTAVNÍ PÉČI ZDRAVOTNICKÉHO CHARAKTERU

Vladislava Marciánová

Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta

Dětské centrum Ostrůvek v Olomouci, p. o.

Úvod

Šulová (2010), Matějček (1994) uvádí, že žádné období nemá na život člověka takový vliv jako to, které prožije do svých prvních 6 let života.

Ve zdravých funkčních rodinách jsou to především rodiče, kteří dítěti předávají svou lásku, péči, své zkušenosti. Jsou ale děti, o které se rodiče starat nechtějí, neumějí, či ve vzácných případech nemohou.

V České republice vyrůstá zhruba 1% dětí mimo vlastní rodinu (Gabriel, Novák 2008).

K ústavní péči spadají i zařízení spravovaná resortem Ministerstva zdravotnictví – tedy Dětské domovy pro děti do 3 let věku (oficiální název zdravotnického zařízení podle zákona o zdravotních službách).

Nežádá se stává, že v těchto zařízeních (s alternativními označeními jako jsou dětská centra, kojenecké ústavy, dětské domovy apod.) pobývají i děti starší, až do věku 6 let.

Nejpočetnější skupinou, která zajišťuje péči o tyto děti, jsou zdravotníci, většinou dětské sestry. Tito profesionálové, kromě své hlavní činnosti – tedy ošetrovatelské péče – zajišťují rovněž péči výchovnou.

I přes pokračující společenské a politické tendence (související především s vydáním novely Zákona č. 359/1999 o sociálně - právní ochraně dětí) umís-

řovat děti ze sociálně znevýhodněného prostředí do náhradní rodinné péče zůstává v těchto zařízeních stále početná skupina dětí.

A proto je nezbytné, aby byla zachována a zdokonalována péče o děti v ústavech.

Obecně pojímaným faktem je, že ústavní výchova přináší dětem nemalé újmy, především na poli psychické a sociální deprivace (Bowlby 2010, Koluchová 1987, Kolumpeková 2008, Matoušek, Pazlarová 2010). Teorie deprivace, její příčiny, projevy a následky je popisována především od druhé poloviny minulého století (Langmeier, Matějček 2011, Koluchová 1987, Matějček, Bubleová 1997). Od té doby se organizací i výchovným působením v ústavní péči změnily podmínky výchovy. Autorka chtěla zjistit, má-li ústavní péče stále negativní vliv na vývoj dětí a vykazují-li děti umístěné v dětských domovech pro děti do 3 let odlišnosti.

Výzkumný záměr

Motivací k provedení výzkumu, který je střípkem širěji pojaté disertační práce, byly osobní zkušenosti autorky, profesionálky (pracuje v dětském centru jako hlavní sestra). Tyto zkušenosti jsou získávány jednak přímým pozorováním dětí v různých situacích, jednak rozhovory s pečujícími personálem. Tvrzení typu: „Když oni jsou hrozně jiní“, skutečně vybízí vědeckou i osobní zvědavost a podněcují k dalším otázkám.

Cíle výzkumu, metodologie

Cílem předloženého výzkumu bylo zjistit a následně vyhodnotit názory a zkušenosti pečujících osob na děti pobývající dlouhodobě v ústavní péči věta působí krkolomně, dop. přeformulovat. Výzkum byl koncipován jako kvalitativní. Probíhal v měsících únoru a březnu roku 2013.

Výzkumné (použité) metody

Použitou výzkumnou metodou byl polostrukturovaný rozhovor, zaměřený na zjištění názoru pečujících osob na děti v dlouhodobé ústavní péči. Respondentům byly položeny dvě základní strukturované otázky, které byly vymazat

čárkuna základě odpovědí vymazat čárku dále rozebírány a vhodně doplňovány otázkami otevřenými.

Popis sledovaného vzorku

Respondenty byli nejen profesionálové (tedy převážně dětské sestry), ale i dobrovolníci a jiné osoby, které s dětmi přichází pravidelně (po delší dobu) do styku a mají možnost srovnání.

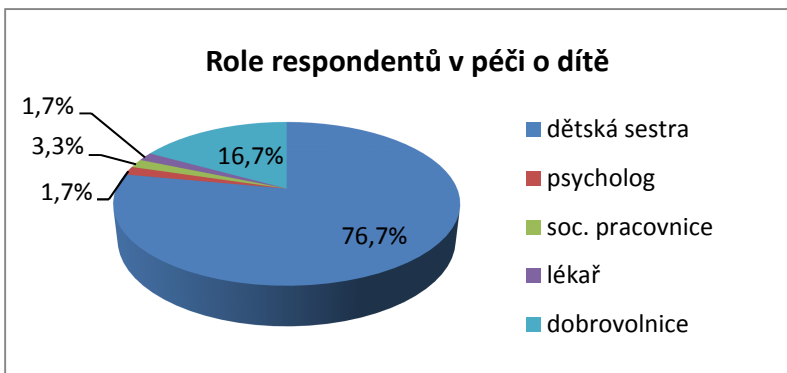
Všechny dotázané byly ženy (s muži se setkáváme v našich zařízeních velmi sporadicky).

Celkový počet dotázaných tvořilo 60 respondentů, z toho 76,7% (46) dětských sester, 1,7% (1) psycholog, 1,7% (1) lékař, 3,3% (2) sociální pracovníce.

83,3% dotázaných (50) tvoří tedy profesionálové.

Rozhovoru byly podrobeny rovněž dobrovolnice (10 osob, tj. 16,7% z celkově dotázaných), které za dětmi dochází pravidelně po dobu nejméně jednoho roku (viz graf č. 1)

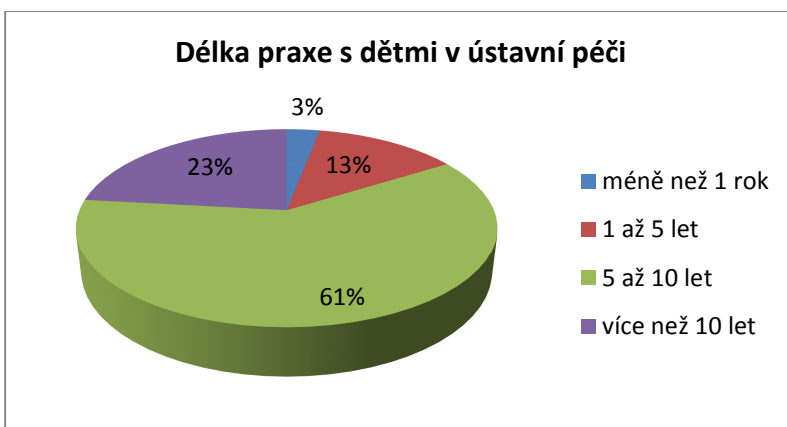
Graf č. 1: Role respondentů v péči o dítě

Délka praxe respondentů je uvedena v grafu č. 2. Praxi s dětmi umístěnými dlouhodobě v ústavní péči kratší než 1 rok mají 3% respondentů, v rozmezí 1 – 5 let praxe je 13% respondentů, více než 10 let pracuje s dětmi 23% respondentů.

Největší skupina respondentů pracuje s dětmi v rozmezí 5 – 10 let (60%).
Umístit pod graf č.2

Graf č. 2: Délka praxe s dětmi v ústavní péči

Výzkumné otázky

Respondentům byly položeny 2 výzkumné otázky:

Výzkumná otázka č. 1: Má ústavní péče negativní vliv na vývoj dětí?

Výzkumná otázka č. 2: Odlišují se děti, dlouhodobě pobývající v těchto zařízeních, od dětí vyrůstajících v běžných sociálních podmínkách?

Výsledky výzkumu

Výzkumná otázka č. 1 nepodtrhávat : Má ústavní péče negativní vliv na vývoj dětí?:

Z odpovědí na výzkumnou otázku č. 1 vyplývá, že se 25% (15) respondentů domnívá, že ústavní péče má negativní vliv na vývoj dětí. 75% (45) dotázaných se domnívá, že ústavní péče negativní vliv na vývoj dětí nemá. (viz tabulka č. 1).

Tabulka č. 1: Má ústavní péče negativní vliv na vývoj dětí?

odpověď	počet respondentů (absolutní)	počet respondentů (percentuálně)
ANO	15	25 %
NE	45	75 %
celkem	60	100 %

V případě pozitivní odpovědi, která se vyskytla u 15 respondentů, jsme se dále zaměřili především na rozbor jednotlivě uvedených negativních vlivů.

Jako konkrétní negativní vlivy byly uváděny (v pořadí podle četnosti výroků):

- nedostatek primární citové vazby (absence jedné „vlastní“ osoby, která s dítětem prožívá dobré i zlé) (15 respondentů),
- „zmatek“ dětí, které navštěvuje rodina („přijdou, poskytnou dítěti důvěru, že má někoho blízkého a zase odejdou“) (13 respondentů),
- materiální hojnost (neumí si pak ničeho vážit), vše mají zadarmo, bez zásluh (12 respondentů),
- nejsou konfrontovány s životní realitou, každodenními problémy (např. nejsou přítomny při přípravě pokrmů, práci na zahradě, nevidí, že je rodič unavený z práce, že rodiče mají problémy, o něčem diskutují) – někteří z respondentů nazvali tuto skutečnost skleníkovým efektem, popř. „žití ve sladkém ráji“ (15 respondentů),

- malá část (2 dětské sestry) považuje za negativní vliv přílišné „roz-mazlování“ dětí (málo přísnou výchovu), stejný počet ovšem hovoří právě o přísné a nadměrně důsledné výchově negativně ve smyslu vlivu na dítě.

Výzkumná otázka č. 2 nepodtrhávat: Odlišují se děti, dlouhodobě pobývající v těchto zařízeních, od dětí vyrůstajících v běžných sociálních podmínkách?:

Z odpovědí na výzkumnou otázku č. 2 vyplývá, že 87% (52) respondentů je přesvědčeno, že děti, vyrůstající v ústavním prostředí, se liší od dětí vyrůstajících v běžném rodinném prostředí (viz tabulka č. 2). Jsou „jiné“.

13% (8) dotázaných se domnívá, že děti, vyrůstající v ústavním prostředí, se od dětí vyrůstajících v běžném rodinném prostředí neliší.

Své názory vyjádřili respondenti na základě svých zkušeností a pozorování svěřených dětí s dětmi vlastními, či s dětmi, které mohou běžně pozorovat v populaci.

Tabulka č. 2: Odlišují se děti, dlouhodobě pobývající v těchto zařízeních, od dětí vyrůstajících v běžných sociálních podmínkách?

odpověď	počet respondentů (absolutní)	počet respondentů (percentuálně)
ANO	52	87 %
NE	8	13 %
celkem	60	100 %

Důležitým bodem průzkumu bylo zachytit co nejpodrobněji, v čem se děti liší (v čem jsou tzv. jiné). Bylo doporučeno i případné uvedení příkladů.

Většina respondentů (75%) poukazovala na zdroj odlišnosti v prenatální výbavě dětí. Děti se rodí rodičům alkoholikům, narkomanům, rodiče sami jsou často simplexní osobnosti, často bezdomovci, citová vazba k dětem (pokud děti rodiče navštěvují) je omezená.

Děti jsou jiné od narození. Jsou neklidnější, těžko udrží pozornost. Toto, dle vyjádření 75% respondentů, není způsobeno ústavní výchovou.

Většina „získaných“ odlišností je způsobena výše uvedenými faktory, které sestry považují za negativní vlivy ústavní péče; tedy převážně chybějící pevnou citovou vazbou.

Pozorované odlišnosti jsme rozdělili do dvou skupin podle věku dětí. Pro děti do 3 let věku a pro děti od 3 do 6 let věku.

Pozorované odlišnosti:

a) u dětí do 3 let věku:

- děti se dožadují zvýšené pozornosti (chtějí se chovat, mazlit, „aby si s nimi stále někdo hrál“..) (45 respondentů),
- mají vřelejší vztah k cizím lidem (32 respondentů),
- u dětí kolem 7. měsíce pozorujeme v menší míře projevy separační úzkosti (10 respondentů),
- mají strach z mužů, neznámého (10 respondentů),
- v hrubé motorice jsou méně opatrné (nemají negativní zkušenost z pádu, protože jsou více hlídané) (8 respondentů).

b) u dětí od 3 do 6 let věku:

- velmi lehce navazují kontakt se všemi lidmi (i s cizími) – nedělá jim např. problém oslovit cizího člověka (45 respondentů),
- pokouší se o fyzický kontakt bez ohledu na vazbu k dané osobě – některé děti se na cizího člověka dokáží doslova „pověsit“ (35 respondentů),
- jsou upovídanější, překřikují se, chtějí své okolí informovat o sobě (35 respondentů),
- stran sociálního zájmu jsou zvědavější („Kam jdeš? Co tam budeš dělat? Máš auto?“) (20 respondentů),
- vykazují výraznější tendence sebeprosazení i na úkor jiných (18 respondentů),
- projevují malý respekt k dospělé autoritě (poslouchají jen „své te-ty“) (15 respondentů),
- častěji si vymýšlí (fantazírují) a uchylují se ke lži (15 respondentů),

- jejich city jsou povrchní (12 respondentů),
- upřednostňují materiální hodnoty (první otázka na příchozího: „Cos mi přinesla?“) (8 respondentů),
- idealizují si své rodiče (7 respondentů).

Diskuse

V průběhu rozhovoru upozorňovali respondenti rovněž na skutečnost, že odlišnost dětí v ústavní péči od dětí v rodinném prostředí se projevuje i v pozitivním slova smyslu – tedy, že v některých případech jsou děti v ústavní péči tzv. „lepší“ než v péči rodiny.

Sestry uváděly příklady dětí přijatých do zařízení ve starším kojeneckém až batolecím věku, které v domácím prostředí neprosplávaly a pobýtem v zařízení doslova „rozkvetly“. Jejich opožděné tempo psychomotorického vývoje se výrazně zrychlilo vlivem trpělivé profesionální péče. Tuto skutečnost můžeme ověřit i záznamy o neuropsychickém vývoji dětí a vyšetřeními psychologa ze zdravotnické dokumentace jednotlivých dětí.

Zajímavou zkušeností dotázaných se jeví i to, že ústavní děti se umí se lépe „bránit“ a prosadit se ve skupině dětí.

Dle názoru většiny respondentů se děti předškolního věku na veřejnosti chovají relativně zdvořileji a v širší společnosti umí být klidnější.

Skutečnost, že jsou méně vybíravé v jídle, spatřují respondenti v „konkurenci ostatních dětí“ a odborně regulovaném množství a struktuře stravy.

Zajímavým srovnáním se rovněž jeví rozdíly mezi názory dvou skupin respondentů – tedy profesionálů a laiků (v tomto případě dobrovolníků dlouhodobě pracujících s dětmi). Zatímco profesionálové jsou k dětem mnohem více „kritičtí“ (vidí více negativních odlišností), dobrovolnice více upozorňují na „pozitivní odlišnosti“.

Závěr

Z uvedeného výzkumu je patrné, že 87% osob, které pečují o děti předškolního věku dlouhodobě umístěné v ústavní péči, je přesvědčeno o tom, že se tyto děti odlišují od dětí běžné populace. Respondenti popisují

situace, vlastnosti a zvláštnosti, kterými se děti odlišují od těch, které vyrůstají v rodinném prostředí.

Problematika dětí umístěných v ústavní péči zůstává stále velmi diskutovanou a vyvolává ve společnosti celou řadu otázek. Dílčí odpověď na ně pomohou nastínit výpovědi osob, které jsou s těmito dětmi v dlouhodobém styku, znají jejich slabosti, radosti, trápení, přednosti, schopnosti i nedostatky.

Výzkumné šetření je pouze orientační a nemůžeme vzhledem k omezenému počtu respondentů a lokalitě vyvozovat hlubší závěry. Poskytnuté informace jsou však velmi cennou částí složité mozaiky, popisující rizikovou skupinu ohrožených dětí. Domníváme se, že monitorování a upozorňování na příčiny a projevy abnormalit ve vývoji ústavních dětí může pomoci vylepšovat a určovat směr, kterým by se adekvátní pomoc dětem měla ubírat.

Výzkum dále odhaluje některé negativní, ale i pozitivní vlivy ústavní péče na vývoj dětí. Některé alarmující negativní vlivy změnit jednoduše nelze. Například absenci primární hluboké citové vazby.

Nad reverzibilitou některých nedostatků se lze minimálně zamyslet a některé by jistě bylo možné vhodnou intervencí zcela eliminovat (například snížená opatrnost batolat způsobená nedostatkem negativní zkušenosti dané hyperprotektivním stylem výchovy).

Neméně zajímavým se jeví ale i zjištění, že v některých případech považují respondenti určité aspekty ústavní péče za vyložené pozitivní pro zdravý vývoj dítěte.

Literatura

BOWLBY, John. *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-670-4.

GABRIEL, Z., Novák, T. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1788-3.

KOLUCHOVÁ, J. *Diagnostika a rehabilitační psychické deprivace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

KOLUMPEKOVÁ, A. *Situace a práva dětí žijících mimo rodinu*. (online). Publikováno 4. 3. 2008, dostupné z: <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2008030409>

LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z.: *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.

MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282b83-6.

MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*, Praha: Psychiatrické centrum, 1997.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-739-8.

PLAČEK, J. *Děti z ústavů odcházejí špatně vzdělané a deprivované*. (online). Publikováno 14. 3. 2008, dostupné z http://www.denik.cz/z_domova/polovina-deti-z-ustavni-pece-konci-v-kriminale.html

PREKOPOVÁ, Jiřina. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-7367-716-9.

ŠULOVÁ, Lenka. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1820-3.

Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně - právní ochraně dětí v platném znění